

*Янжула Олександра Вікторівна,
аспірантка
Інститут проблем виховання НАПН України*

Постановка проблеми. Старшокласник перебуває у постійному пошуку спілкування. Проблеми, які виникають в юнацькому віці (самопізнання, самовизначення, самоствердження) можна вирішити лише за допомогою спілкування. Вміння продуктивно спілкуватися є запорукою ефективного функціонування в соціумі. Спілкування формує й гармонійно розвиває людину. Під час спілкування відбувається обмін інформацією, думками, почуттями, враженнями, способами й результатами діяльності, тобто відбувається комунікативний обмін. Через спілкування, безпосереднє й опосередковане, особистість отримує знання про навколишній світ, вивчає й привласнює суспільні цінності, виявляє та формує особистісні здібності, формує свій морально-духовний світ.

Аналіз досліджень та публікацій. У науковій літературі досліджувана проблема розглядається в різних аспектах. Річ у тому, що в залежності від наукової школи, вивчаються і досліджуються ті феномени спілкування, що співвідносяться із відповідною науковою концепцією. Всі дослідники визнають, що спілкування для старших школярів має велике значення. Як аргументовано показано у працях Л.Виготського, О.Лурія, Б.Ломова спілкування мало не менше значення для розвитку сучасної людини, ніж трудова діяльність. Проблема спілкування пов'язана з працями А.Леонтьєва, М.Лісіна, В.Соковина, Б.Ананьєва, Д.Ельконіна, К.Левіна, Л.Виготського, Л.Божович, І.Кон, А.Мудрика, Н.Бутенко, Я.Коломінського, В.Мясищева та ін. Теоретичні засади формування моральних цінностей і ціннісних орієнтацій засобами творів світової культури і літератури закладено в працях М.Бахтіна, В.Біблера, Л.Виготського, Д.Лихачова та ін. Незважаючи на виокремленні вище досягнення, проблему безпосереднього та опосередкованого спілкування старшокласників окремо не досліджували. Науковці здебільшого приділяли увагу вивченню безпосереднього спілкування у старшому шкільному віці. Однак, сучасні вимоги навчально-виховного процесу засвідчують те, що опосередковане спілкування є важливим у житті старшокласників.

Метою статті є визначення основних концептуальних підходів до визначення поняття “спілкування”; аналіз особливостей безпосереднього та опосередкованого спілкування у старшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. У педагогічних дослідженнях комунікативність розуміють як процес взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу. Т.Саламатова вважає, що комунікативна функція зумовлює необхідність розвитку культури спілкування та мовлення. У зв'язку з цим В.Гриньова та Т.Ткаченко підкреслюють, що комунікативна функція сприяє обміну інформацією, встановленню зворотного зв'язку, взаємозбагаченню й взаєморозумінню.

Загалом, сутність комунікації в тому, щоб духовно приєднатися до людей або приєднати їх до себе чи один до одного. Це робиться за допомогою трансляції особистісно-значущих ідей, здійснення відповідних вчинків, популяризації людського досвіду, найчастіше позитивного. Однак не меншу роль відіграють у комунікації негативні приклади, відображені, наприклад у творах Езопа, Лафонтена, Сковороди та ін. Вони викривають “соціальні виразки”, типові людські вади, страшні злочини, щоб сприяти через таке очищення прогресові, зміцнити, вдосконалити індивідуальну неповторність кожної особистості [4, с. 64-65].

Спілкування є важливим чинником соціальної детермінації поведінки індивіда. У процесі спілкування людина завжди пригне певним чином впливати на свого партнера, і сама піддається впливу з боку останнього. У цьому полягає специфіка спілкування як міжособистісної взаємодії. Взаємодіючи люди досягають домовленості про спільну працю і відпочинок, встановлюють єдність ідей, настроїв, поглядів, досягають спільності думок, переживань, настанов стосовно різних подій, людей, самих себе. Під час спілкування передаються манери, звичаї, стиль поведінки, виявляються згуртованість і солідарність, що вирізняють групову і колективну діяльність. Нарешті, спілкування – істотний фактор складного процесу соціальної детермінації людини, стимулятор розвитку особистості [2, с. 10].

Одна з психологічних шкіл, а саме інтераціоналісти (англ. interaction – взаємодія), починаючи із засновника цієї школи Дж.Міда, виходять з того, що людська природа та соціальні порядки в основному є продуктами спілкування. Згідно з їхніми висновками, спрямованість поведінки – це результат взаємопроникнення духовного світу окремих людей та тих взаємних поступок, що залежні один від одного, члени великих і малих груп роблять все, аби пристосуватися до соціального середовища. Особистість – певна якість людей, що формується в ході повсякденної взаємодії [4, с. 63].

Спілкування можна визначити як найбільш широку категорію для позначення усіх видів комунікативних, інформаційних та інших контактів людей, включаючи прості форми взаємодії – наприклад, присутність [2, с. 12].

Слушним в означеному контексті є дослідження Н.Бутенко, яка визначає спілкування як специфічну міжособистісну взаємодію людей як членів суспільства, представників окремих соціальних груп, що здійснюються на основі відображення соціальної дійсності [2, с. 12]. Будь-яка взаємодія людини з предметним світом завжди опосередкована спілкуванням. Організуюча роль спілкування виявляється не тільки у спільній, але й в індивідуальній діяльності. Основною структурною одиницею аналізу міжособистісного спілкування є не окрема людина, а взаємозв'язок, взаємодія людей, що вступили у спілкування. Це означає, що кожен учасник істотно впливає один на одного [1, с. 19].

Спілкування – це міжособистісна та міжгрупова взаємодія, в основі якої лежить пізнання один одного і обмін певними результатами психічної діяльності (інформацією, думками, почуттями, оцінками і т.д.) [1, с. 15].

У спілкуванні, як і в предметній діяльності, розкриваються і формуються не тільки пізнавальні здібності людини. У спілкуванні виявляються і формуються відносини людей один до одного [2]. Я.Коломінський справедливо вважає, що спілкування – спосіб виявлення й актуалізації відносин. При цьому в залежності від ситуації спілкування виявлення тих самих або різних взаємин у тієї самої людини чи різних людей помітно відрізняються [2, с. 131]. В.Мясищев підкреслював, що у спілкуванні людина виступає не тільки як об'єкт, але і як їхній суб'єкт. Головним чином від самої людини залежить, як до неї будуть ставитися інші. Г.Льїн припускає, що спілкування – це реальність і конкретизація суспільних відносин, їх персоніфікація, особова форма. Суспільні відносини при цьому складають зміст процесу (дії об'єктивних суспільних законів і відносин), а спілкування – його індивідуалізовані форми.

Ми розділяємо думку Н.Бутенко, яка вважає, що спілкування – складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який породжується потребами у спільній діяльності й обміні інформацією, що включає в себе вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини [2, с. 10].

Таким чином, спілкування поєднує дві важливі складові: відносини і взаємодії, що характеризують видиму і невидиму сторони спілкування. Видима сторона – мовні і немовні дії, тобто комунікативна й інтерактивна сторони спілкування, у той же час як невидима сторона пов'язана із потребами, мотивами, інтересами, почуттями – усім тим, що

передую процесу спілкування й зумовлює його. Саме ця невидима сторона істотно впливає на здійснення контактів у спілкуванні, на його стабільність і ефективність [2, с. 314].

Між тим, деякі науковці розглядають спілкування не як міжособистісну взаємодію, а як діяльність, так як спілкування – це умова спільної діяльності. Завдяки спілкуванню досягається розподіл функцій між індивідами, включеними в спільну діяльність, узгодження індивідуальних зусиль, їхня координація, обмін досвідом, знаннями, спільна діяльність, контроль за її результатами [2, с. 12].

Стосовно діяльності спілкування виступає як сила, що організовує колективний трудовий процес, як умова формування колективного суб'єкта [2, с. 12]. На комунікацію впливає в першу чергу та діяльність, яка об'єднує людей, її зміст, хід і результати. У цьому зв'язку М.Каган розглядає спілкування як один з видів людської діяльності, якому властиві відповідна структура і атрибути. З точки зору Б.Леонова, спілкування слід розглядати як визначену сторону діяльності, тому що воно присутнє в будь-якій діяльності в якості її елемента. Саму ж діяльність можна розглядати як необхідну умову спілкування. О.Леонтьєв розглядає спілкування як діяльність, якій притаманна така структура: специфічна (самостійна або підпорядкована) мета, специфічна мотивація, нормативність, яка виявляється у факті соціального контролю за перебігом і результатами акту спілкування та результативність, тобто міра збігу отриманого результату з метою.

Проаналізувавши наукові підходи щодо визначення поняття “спілкування”, ми констатуємо, що здебільшого дослідники розуміють його як процес міжособистісної взаємодії, процес встановлення контактів та діяльний процес. Ми ж підтримуємо думки Ю.Хабермаса, Дж.Міда, Н.Бутенко, О.Артамонової, Г.Гасанової, і виходимо з того, що спілкування – це процес активної взаємодії між людьми, оскільки навчально-виховний процес неможливо уявити поза спілкуванням, поза встановлення контактів між тим, хто навчається, і тим, хто навчає.

Будучи важливою стороною життєдіяльності суб'єкта, спілкування відіграє важливу роль у формуванні і розвитку людини. Через спілкування, безпосереднє й опосередковане, людина отримує знання про навколишній світ, “привласнює” суспільні цінності, пізнає природу. Вступаючи у спілкування індивід формує критерії людської оцінки, що є важливою умовою його самооцінки й самосвідомості. Під час спілкування здійснюється комунікативний обмін: обмін інформацією, думками, почуттями, способами й результатами діяльності – відбувається взаємодія, взаємовплив індивідів, виникає взаєморозуміння [2, с. 10].

В залежності від віку школярів визначається емоційно-сміслова домінанта спілкування, що є серцевиною змісту спілкування, яка не обмежує внутрішній план спілкування школяра. В учнів старшої школи домінантою спілкування становиться старшокласник як суб'єкт відносин. Справжнє дружнє спілкування, справжня дружня розмова – ось середовище для саморозкриття людини, яке має глибинний педагогічний зміст.

Вважаємо, що для старшокласника важливим є не лише безпосереднє спілкування але й опосередковане. Спілкування з художнім твором – це продовження художньо-творчого процесу. Художній твір формує духовний світ людини. Спілкуючись з твором літератури, людина розвиває своє творче уявлення. [3, 59]. На думку Є.Пасічника, вивчення художнього твору сприяє розвитку таких складових творчих здібностей, як творча і відтворююча уява, наочно-образне, абстрактно-теоретичне мислення, пам'ять, естетичні смаки тощо [6].

Словесне мистецтво універсальне. Воно допомагає пізнати й виразити себе через іншого. Сфера реального спілкування обмежена у кожної людини, сфера ж комунікації на рівні тексту художньої літератури безмежна. Художня література, за спостереженням І.Франка, дає нам уявлення про найглибші внутрішні сторони життя народу, яких наука ще не навчилася досліджувати з достатньою докладністю.

Спілкуючись із художньою літературою у старшокласника формується художньо-естетичний досвід. Художньо-естетичний досвід водночас є результатом художньо-естетичної діяльності особистості, її спілкування з художніми цінностями, відображення у її свідомості змісту та форми художніх явищ. На думку І.Зязюна [5], художньо-естетичний досвід формується внаслідок засвоєння досвіду суспільства, закріплюється у вигляді стійких ціннісних орієнтацій і є специфічною програмою соціальної поведінки. Відповідно до концепції динамічної функціональної структури особистості К.Платонова художньо-естетичний досвід можна розглядати як підструктуру особистості, яка охоплює художньо-естетичні знання, вміння й навички, що стають складниками особистості на основі навчання [7]. Але, ми хочемо зазначити, що художньо-естетичний досвід містить у собі не лише художньо-естетичні знання, вміння та навички, у ньому знаходиться також відображення емоційно-ціннісне значення художніх явищ для особистості.

Мистецтво – та сфера духовного життя людини, яка призначена для того, щоб здійснювати безкінечне конкретно-чуттєве спілкування зі світом з метою його суспільно-зацікавленого творчого опанування [3, с. 53]. Спілкування з мистецтвом слова є умовою успішного засвоєння прочитаного, що засвідчує визнання авторської ідеї орієнтиром у власній життєдіяльності старшокласника. Адже засвоєння твору, за В.Сухомлинським, означає, що художні думки й почуття стали надбанням духовного світу учня.

Спілкуючись з художньою літературою учні таким чином здобувають знання про історико-культурний досвід, народ-носія мови, національний характер, суспільно-державний устрій, здобутки у галузі освіти, культури, особливості побуту, традиції, звичаї. Мистецтво слова при цьому активно впливає на формування таких особистісних якостей, як естетична культура, самостійне художнє мислення, цілісність і гармонійність розвитку. Отже, можна констатувати, що спілкування (безпосереднє та опосередковане) спрямоване на гармонійний та всебічний розвиток особистості старшокласника.

Висновки. Старший шкільний вік характеризується особливою потребою у спілкуванні. Спілкування для цього віку - це не лише джерело інформації, але й своєрідна арена для самоствердження, самовизначення та самореалізації. Як ми можемо констатувати, не лише безпосереднє спілкування є необхідним для старшокласників. Опосередковане спілкування займає також важливе місце в їхньому житті, оскільки юнаки та юнки перебувають в стані осягнення нових вершин, пізнання чогось нового, а як відомо, художня література – це не лише естетичне задоволення, але й скарбниця мудрості народу. Художня література, як опосередковане спілкування, це джерело духовного розвитку школярів, оскільки відкриває поле для самовираження, розгортання творчих здібностей, формування особистісних орієнтирів. Окрім того, мистецтво слова містить потужний естетико-виховний вплив на учнів, формує у школярів здатність до розширеного відтворення духовно-практичного досвіду людей і творчого сприйняття витворів мистецтва.

Наше дослідження не претендує на остаточне і вичерпне розв'язання проблеми безпосереднього та опосередкованого спілкування у старшому шкільному віці. Зокрема, подальшої уваги потребують питання розробки спеціальних програм щодо удосконалення та корекції безпосереднього та опосередкованого спілкування старшокласників.

Резюме. В статті розглядається проблема безпосереднього та опосередкованого спілкування у старшому шкільному віці. Проаналізовано основні підходи до визначення поняття “спілкування”. Виявлено, що не лише безпосереднє але й опосередковане спілкування має особливе значення для старшокласників. Досліджено, що спілкування з художньою

літературою гармонійно розвиває особистість школяра. **Ключові слова:** спілкування, безпосереднє спілкування, опосередковане спілкування, взаємодія, художня література, художньо-естетичний досвід.

Резюме. В статье рассматривается проблема непосредственного и посредственного общения в старшем школьном возрасте. Проанализированы основные подходы определения понятия “общение”. Обнаружено, что не только непосредственное но и посредственное общение имеет особое значение для старшеклассников. Исследовано, что общение с художественной литературой гармонично развивает личность школьника. **Ключевые слова:** общение, непосредственное общение, посредственное общение, взаимодействие, художественная литература, художественно-эстетический опыт.

Summary. The article deals with the problem of direct and indirect communication. The main approaches to the determination of the term “communication” are analysed. It is revealed that not only direct communication but also indirect communication is important for the senior pupils. It is researched that communication with the fiction literature takes part in the harmonic development of the pupils. **Keywords:** communication, direct communication, indirect communication, interaction, fiction literature, artistically-aesthetic experience.

Література

1. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: книга для вчителя / [Андрієвська В. В., Балл Г. О., Волинець А. Г.]; за ред. Г. О. Балла, О. В. Киричука, Р. М. Шамерашвілі. — К.: ІЗМН, 1997. — 136 с.

2. Артамонова О. Б. Комунікативна компетентність в контексті сучасних проблем навчання студентів іноземній мові / О. Б. Артамонова, Л. Є Гасанова // Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. С (100). — С. 12—19. — (Серія педагогічні та історичні науки).

3. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: підручник / Наталя Юріївна Бутенко. — [2-ге видання, без змін]. — К.: КНЕУ, 2006. — 384 с.

4. Волков И. Ф. Литература как вид художественного творчества / Иван Федорович Волков. — М.: Просвещение, 1985. — 192 с.

5. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи. Формування і сфери вияву / Иван Андрійович Зязюн. — К.: Вища школа, 1976. — 172 с.

6. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навчальний посібник / Євген Андрійович Пасічник. — К.: Ленвіт, 2000. — 384 с.

Платонов К. К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов. — М.: Наука, 1986. — 225 с.